

## HOOFSTUK 11.

### ALGEMENE BESKOUINGE.

---

#### Taalontwikkeling van sinlik tot abstrak.

---

Die lewe van die taal is so onoplosbaar saamgegroeï met die mens en die maatskappy, dat die een ondenkbaar is sonder die ander. Nie alleen praat nie, maar ook dink is 'n onmoontlikheid sonder taal. Die dier dink ook in 'n seker sin, en die kind voor dit woorde kan sê, maar sodanige dink of liewer bewussynstoestand is soos betrokke lug, 'n eentonige gesigsveld, 'n bleek egaalheid van voorstelling. Bewuste dink van die normale mens egter, toegerus met die ganse omvang van sy taalskat, is soos 'n helder omlynde landskap, beeld van lig en vorm en kleur. Wat die vaagheid van die kind se voorstellingswêreld langsamerhand so omskep tot dié helderheid van gesigsveld wat die geestelik volgroeïde kenmerk, is die taal—'n proses waarby dan ook sy uitgroeïende geestesvermoë gedurig vernuwend en verrykend op die taal terugwerk. By die enkeling sowel as by die maatskappy is groeiende taalvermoë identies met geestesontwikkeling. Maar hoe verder die gees ontwikkel, hoe abstrakter, hoe bleker word die dinkinstrument wat by sy ontstaan in die ver verlede nog getintel het van frisheid, jonk en kragtig, soos die ras self. Want daar, in dié primitiewe toestand het haas elke woord 'n volle realiteit voor die gees geroep.

Die mens is 'n stoflike wese wat al sy indrukke uit die sinlike wêreld ontvang langs sinlike kanale. En daarom sal sy taal, so gewortel in en opgegroeï uit die sinlike werklikheid, in enige tydperk van die ras- of individuele bestaan deur beelde gedra word; sal hy by vertolking van sy abstrakte voorstellinge opnuut weer verfrissing kom soek by die oerbron waaruit die taal opgeborrel het. En waar geërfde beeldspraak *onbewus* meevloei in die daaglikse verkeer tussen mens en mens, sal die redenaar of digter, al deur daarop uit om emosie gaande te maak, *bewus* gryp na die beeld, na die skilderagtige uitdrukking. Dit is dit wat, naas die hoogheid van inhoud, die redevoeringe van Kristus tot onverganklike literatuur stempel.

Of dit nou geskied in geërfde vorme, dus onbewus, of in nuwe vorme, dus bewus, dit bly onmoontlik om ons gedagte uit te druk sonder beeld. In die voorafgaande sin kom voor die woorde: *gedagte uit te druk*, waarby nie noodwendig aan die mondelinge proses hoef gedink te word nie. En al dring die sinlike element daarin nie meer deur tot ons bewussyn nie, weens veelvuldige gebruik, berus die verstaanbaarheid van die woorde tog op die sinlike voorstelling om iets uit sy verborge posiesie te stoot of te *druk*, hier toegepas op so 'n onsinlike iets as *gedagte*.

Maar selfs dié woorde wat vandag by ons alleen abstrakte voorstellinge wakker roep, was in 'n vroeër taalperiode draers van sinlike voorstellinge. 'N woord soos *oordeel* is ten minste nog maklik ontleedbaar, maar die klankbeeld *rein* byv. behalwe dat ons daaraan 'n bepaalde betekenis heg in 'n bepaalde verband roep niks sinliks voor die gees nie. In die Griekse *κρίνω* (oordeel, kies, onderskeie) is so iets van die oorspronklike betekenis wat eers duidelik word by vergelyking met Lat. *crībrum*, 'n sif, waarvan die eerste deel ooreenstem met die wortel van *rein*, terwyl die woord in Duitse dialekte langs die Ryn en in Switserland beteken: fyn gemaal, gesif. Die grndbetekenis is dus *gesif*, waaruit die bet. skoon, van onreinigheid gesuiwer, maklik kon ontwikkel. By die sien of hoor van die woord *huwelik* sal daar by verskillende mense verskillende assosiasies opgewek word, maar die woord self sou vir iemand wat dit nie ken nie, geen greintjie aanskoulikheid vertolk nie. In 'n vroeër taalperiode toe die samestelling nog jonk was, en elke deel ook nog 'n afsonderlike bestaan gehad het (gesteld dat dit ooit die geval was), sou die woord wel vir elke lid van die gemeenskap net so verstaanbaar gewees het na sy oorsprong soos vir ons byv. *moedertaal*. Want in die eerste deel (vgl. Ohd. *hīleih* met *hī*— uit *hīu*— uit\**hīwa*—, by *hīwo*, —a maritus, uxor, waarnaas ook Got. *heiwa*— in *heiwafrauja* huisheer)<sup>1)</sup> sou die grondwoord nog heel duidelik gewees het, en nog meer die tweede deel met sy betekenis: sang, lied. Wat 'n afstand origens tussen ons verbleekte *huwelik* en die beeldryke *kván-fang* van die ou Skandinawiërs!

Wat waar is van *rein* en *huwelik*, geld ook van 'n menigte ander woorde, nee meer: feitlik van ons hele taalskat. Behalwe 'n beperkte groep van woorde, byv. die ww. *is* (*was*) en voornaamwoorde, sekere voorsetsels, ens. wat hul, moontlik by gebrek aan historiese insig, nie tot konkrete elemente laat herlei nie, is ons hele taalskat uit sinlike voorstellinge voortge-

<sup>1)</sup> Vir Ndl. *h u w e-* i.p.v. *h i-* Van Helten, T i j d s c h. 13, 214.

vloei. Die taal van ons Germaanse voorouers was dus veel meer deurskynend as ons syn, omdat hulle nader gestaan het aan sy oorsprong en op 'n laer trap van geestelike ontwikkeling. In die taal van primitiewe volke is die sinlike element derhalwe sterk verteenwoordig. Hoe meer die beskawing en geestelike ontwikkeling toeneem, hoe abstrakter die voorstellingswêreld. As 'n minder ontwikkelde byv. die uitdrukking *die boek is in die druk* hoor, sal die voorstelling van 'n drukpersmasien by hom opgewek word (wat in hierdie geval bewys is), terwyl by 'n hoër ontwikkelde 'n vaag, minder sinlike voorstelling sal opkom van 'n boek wat nog in voorbereiding is vir publikasie.

Om dieselfde verskynsel van 'n ander kant te belig, wil ek herinner aan die wyse van tyd- en afstandmeting by natuurvolke. Hier word in die reël tydsbegrippe deur die sirkelgang van die maan bepaal, dus so en soveel mane gelede, van watter feit Multatuli gebruik gemaak het in die verhaal van Saïdjah en Adinda. Maar ook 'n vername gebeurtenis in die nasiebestaan (byv. oorlog) kan as tydbaken diens doen, iets wat daagliks by alle volke voorkom, om van tydbepaling op grond van individuele of famieliegeskiedenis nie te praat nie. Tereg laat Shakespeare dan ook in *Romeo en Juliet* sy konkreetdenkende Nurse tydsduur bepaal van af 'n seker gebeurtenis; en so ook Bredero in *Moortje*. Afstandmeting by vader Homeros met die hoogskot vind sy weerklink in ons alledaagse *sover jy met 'n klip kan gooi, of met 'n geweer kan skiet*, terwyl Afrikaners vroeër meer as nou die gewoonte gehad het om afstand aan tē dui met die duur van 'n *pyl tabak*. Teenswoordig word op die platteland die los berekening soveel *uur teperd* of *met die kar vinnig verdring* deur myle, wat sy oorsaak vind in die toenemende gebruik van motorkarre. Maar die diepte van 'n rivier dui die boere nog altyd doeltreffend genoeg aan met *kniediep, onder die pens, by die saalklappe, onpassabel*.

### Herwinning van Beeld.

Gaan daar dus in die loop van die tyd heel veel oorspronklik sinlike voorstelling verlore deurdat die taalskat onder die invloed van gebruik, van die faktore van klank- en begripswysiging, sy frisheid en aanskoulikheid prysgee en kleurloos word, so is die ewig-jeugdige krag wat in die menslike spraak lewe, onophoudelik besig om nuwe vorme te skep vir bestaande gedagtes, nuwe kledingstukke om dieselfde ou liggaam te dek of aan sy veranderde vorm aan te pas. Die natuur, die

groot, ryk lewe, vorme van die menslike bestaan, lewensbedryf en -omstandighede, die verhouding van mense tot mekaar, bied gedurig die moontlikheid vir nuwe inkleding van gedagte, lewer die stof waarmee die menslike gees sy beeldspraak vorm om so lewendigheid te verleen aan wat anders in kleurlose alledaagsheid moet meegedeel word. Vandaar *voet, rug, nek, maanhaar*, toegepas op 'n berg; *hoof* van 'n skool; *arm* van 'n stoel; vandaar *randeier* vir 'n dame wat by 'n dans of 'n dergelike geleentheid nie genoeg attensie kry nie; vandaar *al sy skapies (veetjies) is nie in die kraal nie* of *al sy varkies is nie op hok nie* met betrekking tot iemand wat in sy maniere afwyk van die normale; vandaar dat iemand wat hom ongevraag in 'n gesprek meng ook sy *stuiwer in die arm-bus (-beurs) wil gooi*, ens.

*Spreekwoord* en *spreuk* en verwante vorme daarvan soos *spreekwyse* of *spreekwoordelike uitdrukking* omvat 'n onuitputlike terrein waarop die volksfantasie ten opsigte van die taal werkzaam is. Van hier uit syfer nuwe lewe en aanskoulikheid aldeur die taalskat binne, en dis aan hierdie treffende beelding wat die spreekwoord in hoofsaak sy populariteit dank en waardeur dit tot algemeen gebruiklike taalgoed verhef word. Tog is die aanwesigheid van beeld nie 'n wesenlike voorwaarde vir so 'n algemene spreekvorm nie, vgl. *die mens wik, maar God beskik; lands wys, lands eer*. Maar om sonder beeld algemeen te word, moet so 'n formule hom onderskei deur ander kenmerke, of 'n treffende waarheid of wat as waar aangeneem word, inhou. Hieroor word egter later gehandel. In suiwer Afrikaanse spreekvorme wat hul gewoonlik as spreekwyse of spreekwoordelike uitdrukking openbaar, staan die beeld op die voorgrond.

Bring spreekwoorde ens. nuwe lewensbloed in die taal, hulle kan ook op hulle beurt verbleek en verdor tot houterige formules wat alleen nog, soos elke gewone woord, 'n seker betekenis vertolk. Dit gebeur deur gebruik, of deurdat die oorspronklike beeld nie meer verstaan word nie, ontleen, soos dit mag wees, aan lang vergane lewenstoestande (*iemand in die steek laat*)<sup>1)</sup> of aan 'n moontlike gebeurtenis wat nie meer kan nagespoor word nie. Daarenteë kan die oorsprong van 'n uitdrukking duister wees (soos Afr. *iemand se hand in die as slaan*), maar tog nog genoeg suggestiewe krag hê om as lewende beelding gedurig weer tot bewussyn te kom.

Of 'n spreker nou by vertolking van sy gedagte gebruik

---

<sup>1)</sup> Die oorsprongsterrein van hierdie uitdrukking is onseker, vandaar verskeie verklarings.

maak van 'n *spreuk* (die mens van 'n vrou gebore is kort van dae en sat van onrus) wat, van 'n skrywer afkomstig, 'n waarheid bevat, maar minder gangbaar is by die volk; of van 'n *spreekwoord* (ou liefde roes nie), vaste, selfstandige formule wat 'n volkome geheel vorm; of van 'n *spreekwyse* (uit iemand se vonke bly, jy moet uit my vonke bly), veranderende, onselfstandige formule wat eers in sintaktiese verband tot sy reg kom; of van 'n *spreekwoordelike woord* (volstruismaag)—hy sal altyd die hoorder tref deur beeld of kernagtigheid van segging of sekere vormeienskappe wat, trots die algemene gangbaarheid van die uitdrukking, die eentonigheid van sy taal verbreek en met frisheid van kleur versier.

### Begripsbepaling.

Oor die begrip *spreekwoord* is veel geskryf en meer of minder bevredigende definiesies opgestel. Dit is nodig om te let op die kenmerke van die spreekwoord, waaruit dan vanself die vraag na moontlike grenslyne tussen verskillende tiepes van spreekwoordelike vorme sal ontstaan.

As kenmerke van die *spreekwoord* kan geld: gangbaarheid in die volksmond; innerlike en uiterlike vormeienskappe wat dit bo alledaagse prosa verhef (veredelde vorm); didaktiese strekking (meedeling van lewenservaring, lewenswysheid, waarskuwing, ens.); 'n vaste, selfstandige geheel wat sintakties onafhanklik en onveranderd verskyn, byv. *baie hande maak ligte werk*.

Die enigste onderskeiding tussen *spreekwoord* en *spreuk* is dat laasgenoemde, in eintlike sin opgevat as afkomstig van skrywers, lank nie dieselfde gangbaarheid geniet in die volksmond nie. Ook word 'n *spreuk* deur te groot omvang verhinder om populêr te word. 'N sinryke vers van verskeie reëls word moeilik gangbaar as spreekwoord. Hieruit blyk dadelik dat die grenslyn tussen *spreekwoord* en *spreuk* vlottend is. Vandaar verskil van opvatting oor bepaalde gevalle in spreekwoordversamelinge. Afgesien van Bybeltekste kan ons die *spreuk* as tiepe in Afrikaans verwaarloos. Oorspronklike spreuke is in Afrikaans spreekwoorde geword, vgl. die rympte: *eet wat gaar is, drink wat klaar is, spreek wat waar is*.

Die *spreekwyse* (gesegde), in Duits *sprichwörtliche Redensart* genoem, is net so gangbaar soos die *spreekwoord*, maar mis die veredelde vorm, hoewel innerlike vormeienskappe byv. *ironie* (met Jan Tuisbly se kar ry) en *beeldspraak* aanwesig kan wees. So gou egter rym of parallelisme voorhande is, waardeur 'n uiterlike veredeling tot stand kom, kan geen

sprake wees van *spreekwyse* nie. Ook ontbreek by die *spreekwyse* die didaktiese strekking. *Sy mond verbypraat, iemand in die nek kyk, met sy hand in die hare sit, hom nie laat ken (aan 'n sieling) nie*, ens. is vry van alle lering-verstrekkende motiewe. Dit is in hoofsaak waar, maar is dit altyd waar? Volgens Seiler is die verandering van 'n *spreekwyse* deur inmenging van 'n didaktiese element die oorgang tot 'n spreekwoord. Wanneer dus die *spreekwyse sich zwischen zwei Stühle setzen* verander word tot *setze dich nie zwischen zwei Stühle* dan is laasgenoemde 'n spreekwoord weens die didaktiese element. Die *spreekwyse 'n kat in die sak koop* sou dan spreekwoord word in die vorm *moenie 'n kat in die sak koop nie*. En so word hierdie en dergelike gesegdes wel gebruik, maar tog heel min in vergelyking met ander aanwendinge, en daarom beantwoord dit nie aan die *gangbaarheidskenmerk* van 'n spreekwoord nie, net so min as byv. *'n mens moet oppas om nie 'n kat in die sak te koop nie*. Beter lyk dit my om sodanige gebruik van 'n *spreekwyse* as een van die wisselende aanwendingsmaniere daarvan op te vat, waardeur dan die didaktiese element as onderskeidingsteken nie meer absolute geldigheid het nie.

Maar hoe staan die *spreekwyse* teenoor die kenmerk van 'n *spreekwoord* as selfstandige geheel (Seiler: *des-in-sich-geschlossen-Seins*) wat hy origens as reine uiterlikheid opvat? Hierby word natuurlik ruimte gelaat vir variasies, terwyl die skrywer, geoordeel na Duitse voorbeelde, uitdrukkinge soos *mooi skoot! jou doring!* onder *spreekwyse* inry, hoewel ons hier kan vra of 'n sodanige tiepe met sy onveranderlikheid dan nie beantwoord aan die kenmerk „*des-in-sich--geschlossen-Seins*” nie? Gevalle soos *grootpraat is niemand se maat, die sieke dra die gesonde*, ens. is as spreekwoorde duidelik genoeg onderskei van ander soos *met die deur in die huis val, iemand op sy plek sit (ek het hom gou op sy plek gesit), oor die tou trap (hy het oor die tou getrap, hy trap maklik oor die tou), iets holrug ry (daardie ekskusie is al heeltemal holrug gery)*, ens. wat in verskillende verband verandering ondergaan. Maar is hierdie duidelike grenslyn altyd aan te wys? Seiler beweer dat *sprichwörtliche Redensarten* (*spreekwyse*) „*bei ihrem Gebrauch der Einsetzung eines Satzgliedes bedürfen, ohne welches sie unvollständig und sinnlos sind*: *Es geht ihm (wem?) ein Licht auf,.....* In den meisten Fällen muss das Subjekt des Satzes in die Redensart eingesetzt werden, um sie vollständig zu machen: *Er (wer?) hat Lehrgeld zahlen müssen, lässt fünf gerade sein, hat etwas aufs Korn genommen, hat das Pulver nicht erfunden.*” Dus byv. die laaste geval (in Afr. ver-

taal: *hy het nie die buskruit uitgevind nie; Ndl. hij heeft het kruit niet uitgevonden*) wat met betrekking tot bepaalde wisselende persone telkens *so en onveranderd* gebruik word, sou nie as spreekwoord geld nie! En daarom sou *dis bo my vuurmaakplek, al help dit nie dan troos dit tog*, ens. geen spreekwoorde wees nie, daar inplaas van die voornaamwoorde bepaalde elemente ter verduideliking ingevoeg kan (moet) word, wat verskillend sou wees na gelang van gebruik! Maar die atmosfeer tussen hoorder en spreker maak tog so 'n invoeging ter verduideliking oorbodig. En tog is laasgenoemde gevalle lang nie so twyfelagtig soos oorgange van die tiepe *die kop laat hang tot hy laat die kop hang* (Ndl. *hij laat het hoofd hangen*) nie. As hierdie tiepe voor die voet as *spreekwyse* moet opgevat word, dan is 'n omvangryke deel van Harrebomée se lywige versameling spreekwoorde geen spreekwoorde nie. Ek glo self dat Harrebomée te ver gegaan het. Maar die vraag is in elke bepaalde geval, hoever die afgeronde aanwending van die spreekwyse al tot geykte gangbaarheid uitgegroeï het. Ons het hier met grensgevalle te doen. *Van die gras af wees* (*hulle was amper van die gras af*), *baadjie uittrek* (*die twee het amper baadjie uitgetrek*), ens. lê duidelik nog binne die gebied van die *spreekwyse*. Maar tussen vaste spreekwoord en los spreekwyse in staan byv. *dis bo my vuurmaakplek*, so reeds geykte gangbaarheid, hoewel jy ook kan sê *dis bo my* (*hulle, Piet se*) *vuurmaakplek* of *die boek is bo my vuurmaakplek*. Na uitskakeling van die toevallig in afgeronde vorm aangewende spreekwyse lyk my 'n grensrubriek wat ons kan noem *onvaste spreekwoorde*, noodsaaklik.

Nog moeiliker is dit om algemeen geldige grenslyne aan te wys tussen *spreekwyse* en *metafor*, *spreekwyse* en *spreekwoordelike woord* waar ek onder laasgenoemde wil verstaan hê enkelwoorde of samestellinge of meerledige eenhede (*trap, geswawel, touwys, kripperd, klipkristen, 'n aap op 'n bokstert*) wat in verskillende verband in spreekwoordelike gebruik optree.

Op *gevleuelde woorde* wat volgens sekere beginsels by een of ander behandelde rubriek kan ingery word, en om begryplike redes in Afrikaans hoogs selde voorkom, hoef ons hier nie in te gaan nie.<sup>1)</sup>

---

<sup>1)</sup> Daar heelwat verskynsels by alle vorme van spreekwoordelike uiting in aanmerking kom, is veelal gebruik gemaak van 'n woord soos *uitdrukking* of *wending* as algemene benaming, waar dit nie op die tegniese gebruik van tenne aankom nie.

## Ontstaan van Spreekwoorde, Ens.

Die hele gebied van uiterlike en innerlike bestaansvorme lewer die stof vir die vorming van die spreekwoord. As 'n natuurlike produk kom die spreekwoord te voorskyn uit (1) die uiterlike lewensomstandighede van 'n volk: geaardheid van land en bodem, diere en plante, lewensbedryf (landbou, vee-teelt, skeepvaart, vissery, ambagte, industrieë, verkeersmiddele), maatskappylewe, huislike en famielielewe, sedes en gebruike; en (2) sy geestelike gesteldheid: godsdiens, volksgeloof, sprokies, fabel, lewensbeskouing. In 'n volk se spreekwoordskat voer 'n verhoogde bestaan die uitkoms van sy lewenservaring, van sy waarneming oor die menslike karakter, van sy sedekundige wysheid; daarin is vasgelê menige lewensreël en waarskuwing, vermaning tot geduldbeoefening en menige vertroosting vir die beproefde en gebroke hart sowel as wense en ideale; daaruit spreek tot ons menslike geworstel met die lewensomstandighede sowel as maatskaplike teenstelling; daarin lê opgeslote herinneringe aan nasionale lotgevalle, aan maatskaplike instellinge lang al ondergegaan; maar daaruit bruis ook op die volk se lewensvreugde, die werksaamheid van sy verbeelding, sy vernuf, skerpheid van waarneming, sy oordadige skerts-, spot- en plaaglus, sy onversadigde neiging tot oordrywing, sy amper kinderlike genot om uit- of inwendige gebreke van die medemens bloot te stel; daarin skitter sy humor en ironie.

Weerspieël die spreekwoord op 'n heel besonder wyse die volksiel, so mag ons tog nie sê dat dit 'n skepping van die volksiel is nie. Die volksiel as geheel kan so iets nie voortbring nie, omdat taalskepping 'n individuele daad is. Spreekwoorde word ten opsigte van hul ontstaan en verbreiding deur dieselfde faktore beheers as woorde in die algemeen. Die spreekwoord of uitdrukking ontstaan as produk van individuele skepping, d.i. êrens moet iemand, na aanleiding van 'n gebeurtenis of besonder geval, of wel ook sonder sodanige aanleiding, alleen met eie intuïesie, die treffende uitdrukking of beeldspraak besig. Dit sal in die meeste gevalle bestaan in figuurlike toepassing van 'n bestaande uitdrukking, vgl. *tou-opgooi*. So 'n uitdrukking word dan herhaal deur ander, word populêr in die onmiddellike omgewing, om later uit te brei na ander streke in steeds wyer golwinge, dus deur natuurlike verwyding van gebied, of ook deur toevallige faktore soos byv. verhuising. Dit neem egter nie weg dat dieselfde nuwe toepassing, veral by eensoortigheid van bevolking en lewensbedryf, ook in 'n ander deel of dele van die taalgebied vroeër

of later onafhanklik kan ontstaan nie. In so 'n geval sou die verspreiding oor die hele gebied veel gemakliker voortgaan. Om enigsins populêr te word egter moet die uitdrukking berus op algemeen menslike of op vir die land en tyd algemeen verstaanbare voorstellinge. Daarom bly seker gelukkige spreekvorme beperk tot 'n seker streek alleen. Dikwels is dit die geval wanneer die realiteit waarop die uitdrukking berus (byv. visserij, industrie) vir die orige gedeelte van die taalgebied minder bekend of onbekend is; dan ontbreek die gemeenskaplike werklikheidsbodem waarop so 'n uitdrukking 'n voorspoedige loopbaan sou kan hê. Maar ook dit is nie 'n vaste voorwaarde vir die beperkte heerskappy van 'n spreekwyse nie, want toevallige omstandighede kan dikwels so 'n spreekwyse uit sy enger omgewing verhef tot algemene gebruik, om nie eens te praat van die invloed van onderwys en lektuur nie. Dit sou egter verkeerd wees om die modegees alleen aanspraaklik te hou vir die snel verspreiding van uitdrukkinge. Daar is ander faktore van inwendige aard byv. raakheid, lewendigheid van voorstelling, krag, waaronder begryp is gelukkige saamvatting van erkende sedelike begrippe, sowel as humoristiese opvattinge in ooreenstemming met die algemene gevoel.

Dit is hier nie die plek om voorafgaande algemene beginsels nader toe te lig nie. Dit gebeur op ander plekke waar hulle prakties en meer bevredigend kan opgehelder word. Maar waar ons materiaal beskou wat so 'n duidelike weerglans openbaar van die volksiel, so 'n helder ekspressie is van die volk se ervaring, is dit van belang om 'n ander veelbesproke vraagstuk te behandel nl. die verhouding tussen spreekwoord en volkskarakter.

### **Spreekwoord ens. en Volkskarakter.**

'N mens sou verwag dat wanneer die taal wat ons in 'n seker mate 'n insig gee in die sielkundige werking van die menslike gees, hom gaan kristalliseer in vaste formules soos spreekwoord en spreekwyse, die karakter van die volk wat sulke spreekvorme geslag na geslag gebruik, duidelik aan die lig sal tree; dat sy opvattinge, sy verhouding tot sedelike waardes daarin 'n onmiskembare geluid sal laat hoor. Dié mening is dan ook herhaaldelik uitgespreek en deur die meeste as juis aangeneem. Sodra egter 'n ernstige ondersoek na die juistheid van die bewering ingestel word, blyk dit dat daar heel weinig grond bestaan vir sodanige veralgemening. In die spreekwoordeskat van elke beskaafde volk is daar wel genoegsame materiaal waarin 'n oordeel oor sedelike waardes uitge-

spreek word, maar die is somtyds negatief, en hoewel algemeen geword, is dit selfs in teenstryd met die volk se werklike opvatting. En dit is ook begryplik, want die spreekwoord word deur die *enkeling* geskep, soos ons gesien het, deur die menigte nagesê, hoogstens na die vorm gewysig, sonder om op die waarde van die uitspraak daarin vervat te let. Die moeilikheid is verder dat daar al te maklik gegeneraliseer word oor die wesenstrekke van 'n volk, dat die beskaafde mensdom in hoofsaak eenders voel en dink afgesien van ras of stand, dat internasionalisasie van kultuur die volke sedert eeue in werklikheid baie na aan mekaar gebring het. Die fout is dus ook te soek by die bepaling van die wesens-trekke van 'n volk; en dié bepaling word om genoemde redes uiters moeilik. 'N menigte spreekwoorde is internasionaal geword deur verkeer en uitruiling van geestesskatte, maar ook veral omdat die klassieke tale, by name Latyn, sedert die Renaissance so 'n groot betekenis had in alle beskaafde lande. En heelwat spreekwoordmateriaal is langs dié weg, hoewel verskillend uitvallend by verskillende volke, gemeengoed geword. Die so uit gemeenskaplike bron geërfde ideeë het dan na gelang van die taalaard in eie vorme gekristalliseer. Hiervan word 'n mens besonder bewus as jy Suringar deurlees op Erasmus se *Adagia*. Om hierdie redes is dit begryplik dat ingestelde ondersoek taamlik negatief moes uitval. So sê o.a. Mauthner<sup>1)</sup> (*Wörterbuch der Philosophie*): „Die alte Weisheit, dass der Charakter eines Volkes aus seinen Sprichwörtern erkannt werden könne, ist nicht mehr wahr.” En Seiler wat op hierdie punt die Duitse spreekwoordeskat nagegaan het, resumeer<sup>2)</sup>: „Es fällt zwar mancher Lichtstrahl aus den Sprichwörtern eines Volkes auf seinen Charakter, es werden auch bekannte Charakterzüge eines Volkes durch die Sprichwörter oder ihr Fehlen bestätigt, aber durch den Sprichwörterschatz allein kann man nun und nirgends zu einer sichern und umfassenden Kenntnis eines Volkscharakters gelangen.”

Hoe staan nou die Afrikaanse volkskarakter in spreekwoord en spreekwyse gereflekteer? Sal ons hier nie weens die isolasie van die volk 'n ander verhouding vind nie? Saamgestel hoofsaaklik uit Nederlanders, Duitsers en Franse waaronder naas persone van geringe afkoms en beskawing ook mense was van adellike afstamming, is die Afrikaanse volk gebore in eensame afgesonderdheid. En tot by die end van die negentiende eeu is die platteland waar die volk se eintlike kern gewortel staan, onaangeroerd gebly deur die beska-

<sup>1)</sup> By Seiler, 290.

<sup>2)</sup> Ald. bls. 294.

wingstrominge wat oor Wes-Europa gegolf het. Haas nie 'n roerinkie van die beskawingsoseaan het teen die gelykmatigheid van sy veldbestaan aangeswel nie. En in dié tyd van byna twee eeue is uit 'n handjievul stamouers 'n nuwe volk met bepaalde karaktertrekke opgekom; het hy 'n nuwe taal geskep met 'n eie spreekwoordevoorraad. Sou onder sulke omstandighede dan die samehang tussen spreekwoord en volkskarakter nie veel intiemer wees nie, nie veel duideliker tot ons spreek as in die geval van Europese kultuurtaale nie?

Teen so 'n wyse van vraagstelling mag egter beswaar gemaak word, omdat dit die toets sou beperk tot eie spreekwoordmateriaal. En daar die grondslag van die Afrikaanse volkskarakter te soek is by die stamouers wat uit verskillende stamgebiede bepaalde karaktereienskappe meegedra het, behoort ons ook te let op die voortduur, moontlike verskerping en wysiging daarvan, 'n proses waarby die Germaanse elemente kragtig oorheersend sou gewerk het. En waar die groot meerderheid van in Afrikaans gangbare spreekwoorde en uitdrukkinge uit Nederland geërf is, sou hulle dus kan ingesluit word. Maar aangesien 'n benadering van die Nederlandse volkskarakter op grond van spreekwoorde eweneens onbevredigend moet uitval, sou dit wenslik wees om hier net met nuutskoppinge en wysiginge rekening te hou.

As daar een trek is wat by ons volk, en veral by die plattelandsgemeenskap, kan opgemerk word, dan is dit: *vertroue in die medemens, eerlikheid*. Dit is origens by Germaanse volke, by name onder Nederlanders en Duitsers, sterk genoeg ontwikkel en so bekend dat bewyse oorbodig is. En hierdie trek is in S.A. met primitiewe lewenstoestande en 'n soort famielielewe op groot skaal besonder verskerp. Vroeër byv. het die mense oor-en-weer geld geleen sonder om 'n skuldbewys te verlang. En tog, watter spreekwoorde gee uiting hieraan? En al het in die afgelope veertig jaar 'n groot stroom van fortuinsoekers ons land binnegedring, wat daarop uit was om te aas op die onkunde en liggelowigheid van die boer; en al het langsamerhand, onder dure ervaring, die boer se agterdog teenoor die vreemdeling wakker geword (in jongste tyd ten regte of ten onregte wel dikwels ook teenoor die eie rasgenoot wat verkeerde praktyke in besigheid aangeleer het!), dit sou verkeerd wees om 'n uitdrukking soos *dis elkeen se gouigheid*, met sy aanprysing van oneerlikheid, op rekening te plaas van 'n veranderde sielstoestand by die volk. Dit kan in die mond van die vreemdeling self ontstaan het om sy handelwyse te regverdig, of dit kan selfs 'n kritiek wees op duisendmaal gekonstateerde slinkse handelwyse in besigheids-

transaksies—'n wantradiesie wat alhier bepaald deur die vreemde deling geskep is. In dieselfde lig moet 'n hele reeks uitdrukkinge in verband met oneerlikheid opgevat word (byv. *hy kom met 'n halfmaan, met 'n slag om die arm, met jakkalsdraaie, met jakkalsstreke*, ens.), algemeen geworde uitsprake of opmerkinge oor bepaalde gevalle, soos in die boesem van die eie volk wel voorgekom het, of oordeelvellinge oor die gedrag van die inboorling, die kleurlingbediende, by name die Hottentot en verbasteringe van die Hottentot wat sedert die eerste jare van die volkplanting nooit geskitter het om sy sedelike opvattinge nie. Net so onmetodies en verkeerd sou dit wees om die aantal Duitse spreekwoorde waarin diefstal en bedrog aangeprys word, uit 'n volkskarakter te verklaar wat die teenoorgestelde bewys, in plaas van hulle tuis te bring in die sfeer waar hulle alleen kon ontstaan het nl. skelms en diewebendes.

Maar oor die Afrikaner se *gasvryheid*, geërfde eienskap en algemeen verskerp deur Suid-Afrikaanse lewenskondiesies, eenstemmig geroem by monde en in geskrif twee eeue lank deur vrind en vyand—daaroor bestaan nie 'n greintjie twyfel nie. 'N ongasvry Afrikanerboer, selfs vandag nog onder die verkeerslastigheid van die grootpad, is net so seldsaam soos 'n tweekopkalf. Maar oor hierdie feit is ons spreekwoorde stom. En daarom kan die harde woord  *iemand in die (wa) pad steek* nooit en nimmer tot 'n algemene ongunstige gevolgtrekking omtrent die Afrikaner se menslikheid aanleiding gee nie.

Na aanleiding van 'n aansienlike aantal uitdrukkinge in verband met die gebruik van sterke-drink en dronkenskap merk S. J. du Toit aan<sup>1)</sup> dat dit geen „goeie teken” is nie, terwyl hy steun op 'n sitaat wat die taal voorstel as uitdrukking van die volkskarakter. Sy aanmerking geld ook uitdrukkinge in verband met *vry en verlief wees*, en *bedrog*. Wie op grond van die bestaan van enige groep spreekwoordelike uitdrukkinge tot algemene gevolgtrekkinge kom omtrent volkskarakter sonder om hul geaardheid en sfeer van oorsprong inag te neem, maak 'n metodiese fout. Alleen langs die weg van oorsprongswaardering van die enkel spreekwoord of die groep kan ons helderheid kry oor die sielkundige betekenis daarvan. In 'n land waar veel sterke-drink verbruik word, sal uitdrukkinge daaromtrent nie uitbly nie, soos dit die geval sal wees insake enige ander volksbedrywigheid. En tereg sê

---

<sup>1)</sup> Ons Klyntji, IV, 251.

De Cock<sup>2)</sup>: „Zoo laat zich uit den ongeëvenaarden rijkdom onzer taal aan spreekwoorden en zegswijzen betreffende het drinken en de dronkenschap, ook dadelik de weergalooze drinklust en de grenzenlooze drinkkracht van ons volk afleiden.” Geld dit Nederlanders en Vlaminge, ons kan die Duitsers daarby voeg sonder om ons te besondig aan laster, op grond van die erkende gewoonte en die driehonderd of meer dergelike uitdrukkinge in Duits. Die drinkkrag van die Afrikaanse volk het egter nog nie geblyk nie, behalwe by die verbruik van koffie. Want nieteenstaande die moontlike aanleiding vir rustelose afskaffingspropagandawerk in jongste tyd (miskien as gevolg van verskuiwing van heelwat plattelandsbevolking na die stede), bly dit 'n feit dat die Afrikaanse volk so sober is as enige sterke-drank-drinkende volk kan wens om te wees. Die soberheid van die wynboere self is amper spreekwoordelik. En is dit nou nie opmerklik nie dat waar die volk weergaloos is in sy koffieverbruik, ons net maar 'n paar spreekwoorde het in verband daarmee:  *jy moet die koffie drink, soos die kan hom skink; die swart perd galop, die koeie loop in die swart brand?*

Nie dat hier geen dronkenskap is nie. In die wyndistrikte is dit 'n kroniese siekte onder kleurlinge, nee meer, 'n ramp. En dit lê voor die hand dat ons hier die sleutel moet soek vir die bestaan van die bewuste groep spreekwoorde, ens. Die meeste uitdrukkinge is in die wyndistrikte ontstaan. Die gees wat daardeur straal is spottend, skertsend. En ver daarvan daan om hierin 'n skadusy in ons volkskarakter te sien, is in hierdie uitdrukkinge veeleer 'n uiting van skerts- en spotlus te ontdek gepaard gaande met 'n stilswygende veragting en afkeuring van 'n maatskaplike kwaad soos die hom hoofsaaklik by kleurlinge openbaar. Veel daarvan kom dan ook sekerlik uit die mond van die kleurling voort. Alleen in samehang met die omstandighede waaronder hierdie groep uitdrukkinge gebore is, mag ons hulle beoordeel. As sleutel tot ons volkskarakter is hulle heeltemal waardeloos.

Niks ongunstigs is daar ook af te lei uit die rykdom van uitdrukkinge in verband met *verlief wees* en *vry* nie (sommige waarvan deur al te opvallende platheid al dadelik ontstaan in kleurlingmond verraai), aangesien die gesprek tussen ons jongmense op die platteland hom oorwegend op hierdie terrein beweeg het. Trouens die verhouding tussen die geslagte op die platteland kan vir enige volk tot voorbeeld strek.

---

<sup>2)</sup> Spreekwoorden en Zegswijzen afkomstig van oude gebruiken en volkszedes, bls. 1.

Ook in sy verhouding tot swart en gekleurde rasse vergelyk die Afrikaanse volk met ander Europese volke meer as gunstig, soos geskiedkundige feite in oorvloed afdoende bewys. En daarom kan uitdrukkinge soos: *as jy 'n paar tree agteruit loop, trap jy op ou Alida* <sup>(1)</sup> *se kop; hy het naby die strooihuis omgedraai*—albei skertsend gesê van iemand met onsuiwer bloed—ook nie as vingerwysing dien na 'n volksonde nie. Omring van allerlei gekleurde rasse in oorweldigende getalle het sy hoë sedelike lewensstandaard en meerderheidsgevoel die Afrikaanse volk instaat gestel om sy rassuiwerheid voorbeeldig te handhaaf, nieteenstaande lasterlike aantyginge van vyandiggesinde kant. Hierdie stelling bly onomstootlik waar, al staan 'n enkele verwilderende uitsondering soos Coenraad de Buys<sup>2)</sup> teen ons geboek, terwyl dit twyfelagtig is of die uitsak-individue wat die stamregister van die Griekwanasie mee begin, ernstig as lede van die Afrikaanse volksgemeenskap mag beskou word. Maar die genoemde uitdrukkinge berus op 'n bekende werklikheid soos dit veelvuldig voorgekom het nie net in en rondom 'n so kosmopolitaanse hawestad soos Kaapstad nie, maar ook binnelands, 'n toestand waaraan vandag individue onder die sinkende deel van ons volk ook nie meer kan ontkom nie.

Uit die groot groep uitdrukkinge vir *slaan* sou 'n mens moet aflei dat die Afrikaners erg bakleilustig is of haastig was met tugmiddele. Wel het die ouer geslag hul kinders strenger behandel. Maar hierdie uitdrukkinge moet alweer verklaar word in die lig van hul oorsprong. Streng tug is en word uitgeoefen deur die boer op die inboorling- en kleurlingarbeider, terwyl heelwat slaanterminologie deur die kleurling self geskep is, soos elkeen weet wat met die doen en late van die Hotnot-gemeenskap bekend is.

Die volk se onvernietbare, dikwels ongegronde optimisme vind 'n duidelike weerklank in *alles sal regkom*, maar sy spreekwoorde swyg oor sy taai geduld en moed, sy volharding

---

<sup>1)</sup> Naam van 'n swart. of kleurlingmeid.

<sup>2)</sup> Na aanleiding van die geval sê Preller, *Dagboek van Louis Trigardt*, bls. XXXVI: „Terwyl tallose gevalle sou kan aangehaal word uit die vroegste en selfs latere geskiedenis van Suid-Afrika, waar Engelse hul heeltemaal uit eie vrye wil met die naturelle vermaagskap en so doende 'n gedégenerereerde basterras die aansyn geskenk het, en ook ander Europeërs wat Suid-Afrika nie as vaderland beskou nie, weinig gewetenswroeging ooit gevoel het teen so 'n verswaering, is met uitsondering van Coenraad de Buys geen tweede geval aan te wys waar 'n Afrikaner van die ouere stam vrywilliglik dieselfde gedragslyn gevolg het.”

onder teëspoed, trekke wat 'n bitter ervaringskool in Suid-Afrika ongemeen verskerp het.

*Stadig oor die klippe* teken sy versigtigheid en konserwatiewe neiging, want die ouer geslag was gekant teen elke nuwigheid, en selfs teenswoordig nog duur dit lank voor 'n nuwe idee posvat. En die waarde van hierdie beeldryke vermaning vir insig in die volksiel lê in die feit dat sy letterlike gebruik, deur die bodemgesteldheid gedikteer, juis tot figuurlike aanwending oorgegaan en algemeen geword het.

'N vername kenmerk is die volk se *godsdienssin*. Maar hoe ryk sy taal ook al is aan Bybelse uitdrukkinge, waarvan 'n groot gedeelte seker geërf is, die blote bestaan van Bybelse taalskat sou op sigself waardeloos wees vir ons doel. Want die spore van eeuëlang intieme omgang met die Bybel by huisgodsdienste en in die kerk moes noodwendig duidelik geteken staan in die taal, net soos die ossewa en veelboerdery byv. taalskat moes toevoer. Intendeel sou 'n mens gebrek aan eerbied vir die Bybel kan aflei uit die uitgesproke neiging om Bybelwoorde en -tekste in 'n ligsinnige, skertsende verband aan te wend, 'n kenmerk ook van Nederlandse gebruik. En tog sou so 'n gevolgtrekking heeltemal mis wees. Eerbied vir die Opperwese as grondtrek van ons volkskarakter kan ons aflei uit die afwesigheid van bastervloede en gesegdes waarin die naam van die Opperwese, somtyds vervorm, voorkom. Byna enige Nederlandse of Duitse woordeboek laat 'n groot aantal sodanige uitdrukkinge sien. In Afrikaans is daar heel weinig, waarvan die meeste ook nog eufemisties vervorm is, sodat die oorsprong onkenbaar is vir die gewone man, byv. : *dis Gods onmoontlik, gedomp, gedosiëwaar, gedoriëwaar* uit *God + verdore* = laat God my dwaas maak, *my hede, hening, heninkie* ens. So is dan juis die onbeduidendheid van hierdie soort uitdrukkinge 'n ontwyfelbare vingerwysing na eerbied in die volksiel. In dieselfde rigting wys ook die afwesigheid van spreekwoorde waarin die predikant as voorwerp van spot of minagting verskyn.

Uit ons beskouing blyk 1) dat spreekwoorde ens. ons heel weinig insig verskaf in die eintlike karakter van 'n volk, en dat ons van die Afrikaanse volkskarakter op grond van spreekwoordelike gegewens onbeduidend min kan leer; en 2) dat 'n sielkundige waardering van 'n spreekwoord of 'n groep van spreekwoorde en uitdrukkinge alleen moontlik is wanneer hul aard en sfeer van oorsprong behoorlik inageneem word.

### **Die vorm van die Spreekwoord.**

Die spreekwoord as vorm van geringe kuns bloei op uit

dieselfde terrein waar raaisel en uittelrympie ontstaan. Deur die enkeling geskep, maar tot algemeen geldige formule verhef deur die gemeenskap, om telkens wanneer dit tot uiting kom, ongedwonge in die gang van die gesprek, soos sy aard is, 'n mate van vreugde teweeg te bring, beantwoord die spreekwoord aan 'n bepaalde behoefte van die volksiel. Daarom onderskei hy hom van die gewone spraak deur bepaalde vormeienskappe. Want naas ander vind ons die vernaamste verskynsels van die poësie in die spreekwoord terug, soos byv. aanskoulikheid en ritme.

Die vormkenmerke van die spreekwoord laat hulle groepeer onder *innerlike* d.i. wat voortvloei uit die idee of inhoud soos beeldspraak, ironie, eufemisme, ens. en *uiterlike* d.i. kenmerke van taal, styl en metrum.<sup>1)</sup>

### Innerlike Vormverskynsels.

#### (a) *Beeld.*

Hierbo het ons gesien dat aanskoulikheid, hoewel nie noodwendig nie, tog 'n vername kenmerk van spreekwoord en spreekwyse is, en tegelykertyd sy krag uitmaak en sy populariteit bevorder. Beeldspraak in die spreekwoord is natuurlik in sy wese dieselfde as wat elders in die taal voorkom. Dit berus op 'n begrip van ooreenkoms (*remskoen*) of op benoeming met 'n ander naam as die gebruikelike, deur 'n voorstelling van samehang veroorsaak (*Rooinek*). Alle lewensgebiede verskaf onuitputlike stof vir sodanige oordragtelike of figuurlike aanwending van 'n uitdrukking.

In talryke gevalle sal hierdie aanwending uitgegaan het van 'n konkrete voorwerp of dikwels herhaalde werksaamheid of ook van 'n bepaalde gebeurtenis, waarmee 'n bepaalde uitdrukking verbind word, wat langamerhand gangbaarheid verwerf. Daarna kom dan eers die oordragtelike aanwending, die sekondêre gebruik. Dus eers baiekeer het die leier sy tou opgegooi voor 'n vinnige span wanneer hy nie meer kon voorbly nie, en daarna is eers die geykte uitdrukking *tou-opgooi* met sy suiwer sinlike voorstelling en betekenis ontstaan, om later as draer van 'n idee uit sy oorspronklike sfeer oorgeplaas te word na enige ander gebied van werksaamheid met die betekenis: werk of onderneming staak.

---

<sup>1)</sup> Aan die vorm van die spreekwoord wy Seiler blss. 149 vlgg. 'n breedvoerige bespreking, waaraan ek enkele gesigspunte dank, en veral die indeling: innerlik en uiterlik.

Sommige uitdrukkinge hoewel spreekwoordelik bly voortlewe in hul primêre sfeer byv. *op die kettingtou blaas, gou by die bak maar lui by die werk; oulap se rooi maak mooi; dis die laaste sien; wat jonk is speul graag, wat oud is neul graag; wind sny vir iemand*, ens.

Uitdrukkinge egter wat eers net primêre betekenis had en later oordragtelik aangewend is, lê voor die hand :

Briek aandraai, noustrop-trek, drumpel trap, stadig oor die klippe, kafferpak gee, oor die onderdeur loer, rouriem, lunsriem, van die staanspoor af, voorbok, swartspan, agtermekaarspan, bontspan, iemand tromp-op loop, bo my vuurmaakplek, anderkant my uitspanplek, kripperd, hardepad kry, ryswater drink, in iemand se kraalkom, in 'n anderse veld weie. 'n kooltjie vuur kom haal, uit die span spring, onklaar trap, oordie tou trap, anker gooi, boedeloorgee, jong osse inspan, tou wys wees, ens.

Is dus heelwat beelding langs hierdie natuurlike weg ontwikkel, daar is ander uitdrukkinge waar glad geen primêre voorstelling as uitgangspunt voor kon gedien het nie. Want wie het ooit *sy ma vir 'n eendvoël aangesien*? Of hoe kan iemand 'n ander 'n *gat in die kop praat*? Of wie het ooit iets *op sy maag geskrywe*?

Nog ander voorbeelde van dieselfde soort is :

'N vyfde wiel aan die wa, uit iemand se vonke bly, dit reën ou meide met knopkieries, die horlosie loop na die maan, so waar as padda manel dra, in sy pasoppens trap, ens.

In hierdie gevalle was die spreker se fantasie vry aan die werk, en hy het onder affek soms of in skerts na 'n onreële beeld gegryp om 'n bepaalde gedagte in te klee; en sy so gewonne beelding het juis om die buitengewone daarvan gemeengoed geword. Die grens tussen die twee groepe is natuurlik moeilik te trek, omdat die spreker sy gedagte ook in 'n reële beeld kan klee soos *kraalhek staan* (stemme tel). Waar dit egter kan uitgemaak word of die uitdrukking in sy primêre betekenis gangbaar was, daar is dit so goed as seker dat uitgangspunt die beeld was en nie die gedagte nie. Maar selfs dit los nog nie al die moontlikhede op nie, sodat die oordeel verskillend sal kan uitval.

Dan is daar nog 'n ander ontstaansvorm van spreekwoordelike beelding wat met 'n voorbeeld soos *hotnotjie doodslaan* kan opgehelder word. As mense reis dan word langes pad stilgehou om 'n *hotnotjie dood te slaan*. Met *hotnotjie* is oorspronklik hier bedoel die swart of gekleurde bottel met

drank waarvan die kop, by gebrek aan 'n kurktrekker, teen die wielband stukkend geslaan word. Nou is ons nie in die gewoonte om hotnotjies op dié manier vankant te maak nie en daarom versmelt hier die slaan-handeling en die beeld *hotnotjie* (onder assosiasie van die kleur) met die idee: drink. Hier, lyk my, ontstaan dus beeld en idee gelyktydig, en het ons wat Seiler noem 'n eg digterlike konsepsie. Hieronder mag val: *agteros kom ook in die kraal, hy maak nie hond haar-af nie, hy kom nie warm by die water nie, hy het die skoot hoog deur, ens.*

Hierdie beskouing van beelding in spreekwoorde, ens. is in soverre nuttig as dit ons op die moontlikhede wys vir die ontstaan daarvan, ons insig in die sielkundige grond waaruit hulle opkom, kan verhelder. Maar as praktiese groepering van verskynsels van beeldspraak kan dit nie bevredig nie, omdat dit in baie gevalle nie moontlik is om deur te dring tot die juiste verhouding van die faktore wat geheers het by hulle vorming nie, sodat dit uiteindelik op 'n subjektiewe berekening uitloop, wat onwenslik is. Wat egter as taamlik vasstaande geblyk het, is die oorgang van beeld in geykte uitdrukkinge tot die idee, d.i. in sy toepassing met figuurlike betekenis, en die oorgang van 'n idee tot beeld veral waar dit op onwerklikheid berus.

(b) *Verpersoonliking.*

'N ander motief waarvan in die digkuns veel gebruik gemaak word en as vorm van beeldspraak geld, is verpersoonliking. Ook in spreekwoorde is verpersoonliking as vormskeppende faktor 'n vrugbare verskynsel, wanneer die woord in sy ruimste betekenis opgevat word d.i. die toekenning van menslike eienskappe soos krag, vermoë om te handel en beweeg, gees, wil en gevoel aan sake en abstrakte begrippe, die vermensliking dus van die lewenlose natuur en ons gedagte. Dit is die geval in: *Grootpraat is niemand se maat. Die korrels werk met hom. Spyt se beentjies is gewoonlik te kort. Eerlik het 'n os geslag, en Fatsoenlik het hom opgeëet; vgl. Ndl. Vroom heeft een koe gestolen. Ongeluk kom nie alleen nie. Armoede leer bene kou. Ouderdom kom met gebreke. Geld groei nie op my rug nie. Nood leer bidde. Versigtigheid is die moeder der wysheid. As die armoede by die voordeur inkom, vlie die liefde by die agterdeur uit. Honger is die beste kok. Al loop die leuen nog so snel, die waarheid agterhaal hom wel. Die oog wil ook wat hê. Die donker het oë. Langnek-Kaatjie soen.*

'N toestand of begrip kry 'n persoonsnaam: *Jy ry met Jan*

*Tuisbly se kar. Klaasvakie kom aan. Jan Lui het hom dood gedra.*

'N interessante geval van verpersoonliking in Afrikaans berus op die minder gewone gebruik van die sterk vorm *dog* in plaas van *het gedink*. As iemand dan *dog* gebruik, dan word spottend gevra: *Weet jy wat het Dog gemaak?*

(c) *Verbloeming (eufemisme).*

In alle tale word in plaas van regstreekse aanduiding van sekere begrippe versagtende of verbloemende omskrywinge gebruik. Uit respek vir die gevoel van die medemens sowel as vir die eie gevoel, om aanstoot te vermy, en veral om onaangename dinge op 'n meer aantreklike, sagter en beskaafder manier te sê, word sulke omskrywinge in groot getalle aangewend ook in spreekwoord, -wys en spreekwoordelike woord. Die motiewe van verbloeming <sup>(1)</sup> kan onder drie hoofde saamgevat word: *eerbied, beleefdheid, fatsoen*. Onder elke hoof is daar verskillende grade. So sou onder *eerbied* val omskrywinge wat uit suiwer bygeloof stam, soos by natuurvolke waar sekere woorde nie mag gebruik word nie (*taboe*), en uit vrome eerbied vir die Opperwese sowel as eerbied vir die gevoel van 'n ander, uit 'n drang tot versagting (soos die vermyding van die woorde *sterwe* en *dood* teenoor naasbestaande by 'n sterfgeval). En hier staan ons feitlik al by 'n grensgeval tussen eerbied en beleefdheid.

Die naam van die Opperwese word vervorm: *O gonna, my hede, hening, heninkie, gedomp*, ens. Verbloemende vervanging voel ek ook in *my tyd, my liewe tyd, my aarde, my wêreld*, ens. Daarom kom skerp uitdrukkinge soos *almagtig* en *waaragtig* in swakker vorme voor soos: *allemattie, allemitie, maggies, magtie, wragtie, wrintie*, terwyl *wragtag* met *-ag* 'n veel ruwer gevoelswaarde het. In plaas van *duiwel* heet dit: *loop na jou grootjie, peet; loop na die hoenders*.

Onder verbloeminge vir *dood, sterwe*, en die *lyk* vorm 'n besonder groep sulke wat uit 'n kerklik-godsdienstige sfeer stam en veral in deftige taalgebruik voorkom: *ontslape, die ewige rus ingegaan, na die ewigheid verhuis, na die geweste van rus en vrede, na die hemel, by ons Liewe Heer, die weg van alle vlees gaan, uitgegaan, die tydelike met die ewige verwissel; stoflike oorskot, as*.

'N ander groep stam uit 'n ligsinniger sfeer: *van die gras*

---

<sup>1)</sup> Vir literatuur oor die uitgebreide onderwerp wat ek hier net terloops aanraak kyk N. T. XIV, 273 vlgg.

*af, afklop, bokveld toe gaan, lepel in die dak steek, hy kan maar sy testament laat maak.*

Onder die tweede hoof word gerangskik omskrywinge waarin die onaangename, lelike of wat aanstoot sou gee, versagtend uitgedruk is. Waar dit veral gebreke, liggaamlik of geestelik, en ondeugde van die medemens geld, is dit begryplik dat op hierdie terrein veral spot en skerts aan die orde sal wees, 'n neiging wat so sterk kan word dat dit die teenoorgestelde van verbloeming veroorsaak.

Ons taal is ryk aan verbloeminge vir slaan en baklei. Voorbeelde: *baadjie uittrek; op sy baadjie, bas, vel, tabernakel gee of speel; op iemand se oë speel; broek aanpas; met die aapstert gee; iemand bredie, wors, frikkedel maak; sy druiwe, dreuning, kaiings teëkom; tammeletjies, streepsuiker, rottingolie gee; riemspring; hotnotsriel dans, ens.* In sommige hiervan is die verbloemende motief ook al ondergegaan. Wat dan ook geen seldsame lotgeval van verbloeminge is nie.

Veral in verband met *dronkenskap* en *drink* is die fantasie vrugbaar gewees in veelvuldige omskrywing: *Die hele pad is syne; hy het die elmboog gelig; hy het te diep in die kan gekyk; hy het Langnek-Kaatjie of Swart Griet of die bottel gesoen; hy kan nie eenbeentjie staan nie; sy kruie, tee was te sterk; hy het kromhoutsop gedrink; hy het die skoot hoog deur; hoog in die takke wees; spraaksaam wees; 'n sliertjie hê; hy is aan; hy is aangeklam; hy is hoenderkop, en 'n menigte ander.* Tronkstraf as gevolg van drink heet dikwels *vry losies*, en die kleurlinge praat van oog in plaas van *kantien*.

Enige afwyking van die geestelik normale mens word omskrywe: *hy is gepik of in die bol gepik; hy is gepikkewaan; hy is uit die os uit; hy is uit die wans; hy is nie pluus (in sy boonste verdieping) nie; al sy varkies is nie op hok nie; al sy skapies (ossies) is nie in die kraal nie; met die maan gepla; 'n streep hê.*

*Lieg* word versag tot: *onwaarheid praat, storie vertel, kluitjies bak, uit sy duim suie, vergroot.*

Die oorspronklike verbloeming *geslepe* vir *skelm* het sy krag verloor. *Bedrieg* word deur 'n menigte wendinge omskrywe: *iemand onderdeurspring, om die bos loop, in die nek kyk, intrek, inloop, pypkan, uitoorlê, met 'n draai loop, ens.*

Uit die sfeer van onbeteuelde spotlus kom: *hy kan nie vark vang nie* vir iemand met krom bene, *die maan kom op* vir iemand met 'n kaalkop, en verteenwoordig dus feitlik die teenoorgestelde van verbloeming.

Verbloeminge onder die derde hoof *fatsoen* geld alles wat onweloweglik geag word en wat 'n mens in die beskaafde om-

gang vermy. In beskaafde kringe speel vreemde woorde hier 'n groot rol, terwyl gewone omskrywinge soms heel gou alle omhullende waarde verloor. So deug by ons vandag *boedel oorgee en jong osse inspan vir vomeer glad nie meer nie*, ewemin as *broek losmaak, bossies toe gaan, opelyf hê*, ens. in fatsoenlike geselskap sou geduld word. Ook is taamlik uitgedien as eufemisme *agterste, agterwêreld en kasteel*; minder *onklaar trap, oor die tou trap* vir onsedelike gedrag, terwyl *babetjie vang of bobbejaantjie vang* vir verloswerk nog as 'n grappie kan deurgaan. Ruwe spot het op hierdie terrein maar al te dikwels uitdrukkinge geskep, so byv. in verband met swangerskap, wat die sfeer van herkoms duidelik verraaï.

(d) 'N ander middel om die opmerksaamheid op te wek, is *oordrywing*. Uit die menigte voorbeelde herinner ek hier net aan 'n paar: *Hy lieg soos tien perde skop; hy lieg dat die stof staan*. Iemand wat omslagtig praat of vertel *gaan by die Kaap om of maak die draai by die Kaap*. 'N goeie eter eet 'n ander *die ore van die kop af*, terwyl uitbundige lag vergroot word tot 'n *boggel lag*. Om 'n stomp mes te karakteriseer, word gesê: *jy kan daarop na die Kaap ry* waarvoor ook parallelle in Ndl. en Duits bestaan. *Ons is famielie so ver soos van hier na Kafferland* druk uit verwyderde verwantskap. Veral in verband met slaan is oordrywing gewoon: *iemand slaan dat hy opslae maak, dat hy sy ma vir 'n eendvoël aansien, (slaan)* tot by oom Daantjie in die kalwerhok, ens. Van iemand wat dik lippe het word gesê dat 'n mens *schoensole van sy lippe kan sny*, terwyl langdradig sing heet 'n *noot rek soos 'n voor-slagriempie* en menig een hom 'n *gat in die kop* laat praat.

Nou verwant hiermee is die voorstelling van 'n *onmoontlikheid* as *moontlik*, byv. *moenie kremenaadjie braai voor die wild geskiet is nie; te laat vir sy eie begrafnis wees* (van 'n stadige persoon); *as die hemel val, is ons almal dood* (van 'n oorversigtige persoon wat baie veronderstellinge maak) ens.

(e) *Ironie* is 'n ander veel gebruikte vormverskynsel, waarvan 'n voorbeeld is *met Jan Tuisbly se kar ry*. 'N gewone vorm van *ironie* in verskeie tale is aanduiding van tyd wat nie kan verwesenlik word nie, byv. *as die katte vergadering hou; as die perde horings kry; in die jaar nul as die hingste vul*.

Ironies werk verder 'n toegevoegde sin wat die teenoorgestelde uitdruk van die begrip in die voorafgaande sin: *hy het in Abraham se skoot groot geword, maar daar was dorings in; geld soos bossies, maar skuld soos sand; elke hond kry sy dag, maar 'n brakkie tweemaal* ens.

## Uiterlike Vormverskynsels.

Gebondenheid in uitdrukking is 'n kenmerk van die digkuns, die gedagte word so ingeklee dat met weinig woorde so veel moontlik kan gesê word. Die spreekwoord, in eintlike sin gebesig, ken die vernaamste middele wat in die digkuns aangewend word. Somtyds leef die middele nog voort in versteende erfstukke (*vry en frank*) wat in al sy dele nie meer deur die gewone man begryp word nie (*pimpel en pers, met huidjie en muidjie*). Van sulke middele lig ek hier kortlik toe parallelisme, rym van vokale en konsonante, ritme, en 'n paar ander vormtipes.

(a) *Parallelisme*. Parallelisme veronderstel tweeledigheid van bou met 'n seker ooreenstemming in vorm tussen die dele. Hier kom rym en ritme dikwels te pas as hulpmiddel. Die twee dele kan met of sonder verbindingswoord wees (*hoe later, noe kwater; woorde wek (maar) voorbeelde trek*). Dit kan vergelyk word met die beweging van 'n plank-skoppelmaai waarvan die punte ewe ver bo en benede die denkbeeldige neutrale horisontale lyn gaan.

Die verskynsel is ons beste bekend uit die Hebreeuse poësie. As voorbeeld Psalm 103:1—5: Loof den Heere, mijne ziel! en al wat in mij is, Zijnen heiligen naam. Loof den Heere, mijne ziel! en vergeet geene van Zijne weldaden. Die al uwe ongeregtigheid vergeeft, die al uwe krankheden geneest. Die uw leven verlost van het verderf, die u kroont met goeder-tierenheid en barmhartigheden. Die uwen mond verzadigt met het goede, uwe jeugd vernieuwt als eens arends.

In die voorafgaande Bybelwoorde vind ons keer op keer *naasmekaarstelling* van twee begrippe of as aanvulling of as versterking van mekaar. Sodanige naasmekaarstelling is op te merk in: *wie laaste lag, lag lekkerste; hoe later, hoe kwater; woorde wek (maar) voorbeelde trek* (versterking); *die son in die weste, luiaard op sy beste; lands wys, lands eer; hoe meer hoofde, hoe meer sinne; waar die hart van vol is, loop die mond van oor*.

Maar *teenstelling* is miskien meer gewoon in hierdie styl-vorm veral in spreekwoord en spreuk. Daarom is so veel daarvan te vind in Salomo se Spreuke. Vergelyk byv. Spr. 10:1—3: Een wijs zoon verblijdt den vader; maar een zot zoon is zijner moeder droefheid. Schatten der goddeloosheid doen geen nut; maar de geregtigheid redt van den dood. De Heere laat de ziel des regtvaardigen niet hongeren; maar de have der goddeloozen stoot Hij weg.

In die spreekwoord kan die teenstelling uitgedruk word

deur twee woorde: *arm maar eerlik, swart maar lieflik, goedkoop duurkoop; hoe geleerder, hoe verkeerder.*

Ook deur twee sinne of sindele: *as jy swak is, moet jy slim wees; gaan jy met kinders uit, kom jy met kinders tuis.*

Ook kan elke deel van die parallelisme 'n dubbele teenstelling bevat: *koue hande, warm hart (liefde); wat oud is neul graag, wat jonk is speel graag; kinders is 'n seën van die Here, maar hulle hou die mot uit die klere; te min om van te lewe, te veel om van te sterwe; die mens wik maar God beskik; ver van jou goed, naby jou skade; gou by die bak, lui by die werk (vak); boompie groot, plantertjie dood; jy weet wat jy het, maar jy weet nie wat jy kry nie. wat jy kry nie.*

### (b) Ritme en Rym.

Hierdie twee verskynsels gaan dikwels saam, hoewel nie altyd nie; maar hulle is albei middele om meer bepaald die spreekwoord 'n aparte, skerp onderskeie bestaan te verseker.

Konsonanterym, draer van Ou-Germaanse digkuns, het hom gered in 'n aantal wendinge:

Baken brou, bars of buie, tussen die bas en die boom, deur dik en dun, douvoordag, die gort is gaar, van gunste en gawe lewe, met huid en haar, huis en haard, kant en klaar, kind nog kraai, klaar met Kees, lief en leed, met man en muis, pimpel en pers, so reg soos 'n roer, vis nog vlees, vry en frank, vuur en vlam, wel en wee, ens.

Voorbeelde van kort rymende wendinge is:

Met ou Dapper en Stapper, donkerwerk is konkelwerk (onrein), erfgeld is swerfgeld, met hand en tand, met huidjie en muidjie, hoog en droog, land en sand, raap en skraap, romp en stomp, ens.

Maar ook van langer rymende spreekwoorde is daar heelwat voorbeelde, vgl. *al dra 'n aap 'n goue ring, hy bly tog maar 'n lelike ding; hy is nes 'n volstruis, waar hy kom daar is hy tuis; dit smaak na teer, ek lus nog meer; ens.*

Die laaste twee gevalle is tegelykertyd 'n duidelike bewys van onbekookte rymwerksaamheid wat glad geen ag meer gee op die betekenis nie. Want die vergelyking met die volstruis en die smaak van teer is onpaslik en sinledig. Die rymlus kan derhalwe tot belaglike en betekenislose byvoegsels aanleiding gee, wat nietemin as vormmiddel kan diens doen om die so ontstane produk stewigheid en afgerondheid te verleen en sy bestaan te verseker.

In ooreenstemming met ons taalaard is die rym meestal

*manlik*, soos blyk uit die aangehaalde voorbeelde en die wat volg onder *ritme* (*grootpraat is niemand se maat, oulap se rooi maak mooi*). Tog kom etlike voorbeelde van *vroulike rym* voor: *erfgeld is swerfgeld; wat jonk is, speul graag, wat oud is, neul graag; ens.*

Waar die rym nou tot 'n eenheid saambind, sal ons gewoonlik ook *ritmiese vorm* aantref. In ouer tale waar vaste formules eeue van bestaan deurgemaak het, is die ritmiese vorm heel sterk in die spreekwoord verteenwoordig. In Afrikaans is verreweg die meeste nuutskeppeinge spreekwyse wat, deurdat dit kan verskyn in wisselende vorm (*hy kan nie hond haar-af maak nie, hy maak nie eens hond haar-af nie; hy gooi tou op, hy sal tou-opgooi*), eenvoudig as prosa op te vat is. Heelwat ritmiese vorme kan darem in Afrikaans aangetoon word, waarvan onderstaande tiepes net maar aanduidinge is wat elkeen vir homself verder kan aanvul of uitbrei. 'N lang vers met vier heffinge en boonop rymend kan ook in twee kort verse met twee heffinge elk verdeel word (*die mens wik maar God beskik*).

1. Twee heffinge met daling tussenin: *Tyd is geld. Nood leer bid. Aanhou wen.*
2. Twee heffinge met reëlmatige daling vooraf: *Na tyd kom raad. Wie waag die win.*
3. Twee heffinge met reëlmatige daling na elkeen: *Goedkoop duurkoop. Alkant selfkant. Langsaam maar seker* (daktilies).
4. Drie heffinge, dalinge onreëlmatig: *Oulap se rooi maak mooi. Die sieke dra die gesonde.*
5. Vier heffinge met reëlmatige dalinge, met of sonder voorslag (twee heffinge op die kort vers):  
*So gemaak en so laat staan. Donkerwerk is konkelwerk. Koue hande, warm liefde. Jakkals trou met Wolf se vrou. Dit smaak na teer, ek lus nog meer. Laaste sien van die blikkantien of ook met voorslag in die eerste halfvers: dis die laaste sien van die blikkantien. Liewer aldag wat as eendag sat (tweeledige voorslag). Gou by die bak (maar) lui by die werk (vak).*
6. Vier heffinge met onreëlmatige dalinge, met of sonder voorslag: *Schoonheid vergaan maar deug bly staan. Wie nie pas op sy tyd, is sy maaltyd kwyd* (tweeledige voorslag met ontbrekende daling in tweede halfvers: xx—xx—|xx—x—|).
7. Vier heffinge met drieledige voorslag:

Gaan jy met kinders uit, kom jy met kinders tuis; jy moet die koffie drink, soos die kan hom skink

8. Ses heffinge, reëlmatig, eerste halfvers sonder voorslag: peper en koljander, die een is soos die ander. Ongenooide gaste hoort agter deure en kaste (tweede halfvers daktilies).
9. Ag heffinge, vier op die halfvers: Plesier is nes 'n jong komkommer, as jy hom pluk verlep hy sommer. Stille water diepe grond, onder dwaal die duiwel(s) rond. Ek meneer en jy meneer, wie sal dan die wa smeer? (met ontbrekende daling in laaste halfvers).

(c) *Ander vormmiddele.*

Van ander vaste middele kom in Afrikaans op die voorgrond:

- (1) *Vergelykingsinne* met soos, nes, of (=asof): hy lieg soos 'n tandetrekker; jy moet die koffie drink soos die kan hom skink; hy lyk soos 'n nuwe sikspens; hy lyk of hy 'n laai-stok ingesluk het; hy lyk of die katte sy kos opgevreet het; nes 'n volstruis, waar hy kom daar is hy tuis; praat soos een wat pap in sy mond het; 'n noot rek soos 'n voorslag-riempie; hy loop asof die duiwel agter hom is; ens.
- (2) *Vergelyking* met die verbindingstiepe so+adj. (adv.)+soos (as): so waar as vet, so waar as padda manel dra, so twys soos Salomo, so glad soos seep, so kwaai soos 'n geitjie, so gesond soos 'n vis in die water, so goed soos goud, so mak soos 'n lam, so reg soos 'n roer, ens.
- (3) *Graadsinne* ingelei met dat: lieg dat die stof so staan, iemand slaan dat hy opslae maak, skree dat die huis antwoord gee, ens.
- (4) *Gebruik* van die vergrotende trap gevolg deur as: sy oë is groter as sy maag, liewer bang Jan as dooi Jan, liewer dood as uit die mode, hy sien nie verder as sy neus lank is nie, hy wil hoër vlie as sy vlerke lank is, hy is ouer as twaalf, ens.
- (5) *Voorwaardelike sinne* met al: al loop die leuen nog so snel, die waarheid agterhaal hom wel; al bars die bottel; al staan jy op jou kop; alhonderdentien, ens.

## DIE VERHALENDE VORM VAN DIE SPREEKWOORD.

In verband met die uiterlike vorm van die spreekwoord moet nog melding gemaak word van 'n soort spreekwoord wat in ander tale dikwels aan die orde is en waarin 'n persoon sprekend ingelei word met byvoeging van 'n verhalende ele-

ment wat die komiese verband van die woorde ophelder. Voorbeelde: Ndl. „*De jeugd wil er uit,*” zei besje, en zij reed op een bezemstok. „*Alles met maten,*” zei de kleermaker, en hij sloeg zijn vrouw met de el. „*Dat ruimt op,*” zei Grietje, en haar man stierf. Hd. „*Der Beste in der Mitte,*” sagte der Teufel, da ging er zwischen zwei Pfaffen.

Hiervan is in Afrikaans wel geen enkel volledige voorbeeld te vind nie. Wel word persone sprekend ingelei, vgl. *Jan Brand* het gesê: *Alles sal regkom as 'elkeen sy plig doen; Jakkals sê: Hardloop is 'n goeie ding, maar dan moet jy betyds begin; Uilspieël sê: Die hele wêreld haat my, maar ek maak daarna.* Hierdie gevalle is egter wesenlik verskillend van die vorige. Aan die verhalende spreekwoord beantwoord in Afrikaans alleen 'n brokstuk en wel die woorde van die spreker, wat natuurlik so as selfstandige geheel geërf kan wees. Voorbeelde: *Veel geskreeu (lawaaï) en weinig wol uit „veel geschreeuw en weinig wol,”* zei de duivel, en hij schoor een varken. *Soort seek soort uit „soort zoekt soort,”* zei de duivel, en hij pakte de schoorsteenveger bij de kop. *Die oog wil ook wat hê uit „het oog wil ook wat hebben,”* zei de man, en toen sloeg hij zijn vrouw een blaauw gezicht.

---